

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

TERA FABIÁNOVÁ II

V předchozím čísle Romano džaniben jsme začali oslavovat sedmdesáté narozeniny Tery Fabiánové, nejstarší romské spisovatelky v České republice. Podle svého slibu pokračujeme i v tomto čísle a uveřejňujeme úryvky z Terčina životopisného vyprávění, které se připravuje k vydání v knižní podobě.

MIRO DŽIVIPEN

Uľilom Žigarciste, odoj, khatar sas
miro dad. Kana mange sas štar berš, il'a
man mri čori daj pro dumo u l'idžalas
man Farkaždate. Važdár hod' ruginke-

MŮJ ŽIVOT

Narodila jsem se v Žiharci, odkud
pocházel můj otec. Když mi byly čtyři
roky, vzala mě moje nebožka maminka
na záda a nesla mě do Vlčan.

*Tera Fabiánová se sestrou Ili - a dětmi doma na Slovensku, srpen 1966
Foto: archiv*

ravas le pindrenca, čidi'a man tele andro dživa a me palis denasavas pal late.

Žigarciste sas cikno kher, but kaki odoj bešenas, o boriya pen dokerenas, ta gejl'am te bešel odoj, khatar sas miri daj.

Avl'am u mro dad chudňa kher te kerel, bo la dakero dad Farkaždare cind'a phuv le gadžendar. Čikano kher, valkendar¹⁾. Savore kerahas valki. Mro dad, mri daj, o phral, e Beži, mri phureder phen, the me. O dad čhingerlas phusa, mišinelas čikaha u amen ušarahas e čik.

Palis gejl'a mri daj te tavel. O Rom, so šegitinlas le dadeske o kominos te kerel - Kroča les akharenas - phučelas la datar: "So taďal?" E daj leske phend'a: "Bengengere šere!" Me avka darand'ilom, hoj pejl'om andre čik. Štareberšiki somas, aľe kada sa mange anglo jakha, sar te ulahas adaďives.

Mre papus, le dadeskere dades, šoha na dikh'om. Aňi la baba. Mule andre jekh čhon pre špaňelsko chripka, ačhile eľta čhavore. Mre dadeske sas trin berš, le jekhtenedereske sas eňa čhon²⁾. O jekhphureder phral, o Robert-bači, le ciknen parvarelas. Barard'a len avri. Avka sas čirla maškar o Roma ajso sokašis.

Kana mro dad avl'a beršende, rukulind'a lukestoske. Sas šukar, terno. Gejl'a pre zabava. Mri daj phirelas le čahjenca upre tele, šund'a, hoj Žigarciste hin šukar čhave. Feštind'a peske o čhama ole cigorpapíriha u gejl'a le čahjenca Žigarciste pre zabava. Avka peske le dades chudňa. Vaj jov peske chudňa la da? Dživenas dujđzene, džikim na mule, a dži andro meriben sovenas pre jekh haďos.

A protože jsem kopala, shodila mě do obilí a já pak utíkala za ní.

Domek v Žiharci byl malý, bydlelo v něm spousta strýců, švagrové se hádaly, a tak jsme se přestěhovali tam, odkud pocházela maminka.

Přišli jsme a tatínek se pustil do stavby domku, protože mamčin otec ve Vlčanech koupil od sedláků pozemek. Domek hliněný, z valků¹⁾. Všichni jsme šlapali valky. Tatínek, maminka, bratr, Beži - moje starší sestra - i já. Tatínek řezal slámu, míchal ji s jílem a my šlapali.

Potom šla maminka vařit. Rom, který pomáhal tatínkovi stavět komín - Kroča mu říkali -, se maminky zeptal: "Cos nám uvařila?" A maminka řekla: "Čertí hlavy!" Já se tak polekala, že jsem upadla do bláta. Byly mi čtyři roky, ale tohle všechno mám před očima, jako by se to stalo dnes.

Svého dědečka, tatínkova otce, jsem nikdy neviděla. Ani babičku. Umřeli v jednom měsíci na španělskou chřipku a zůstalo po nich sedm dětí. Tatínkovi byly tři roky a nejmladšímu bylo sedm měsíců²⁾. Nejstarší bratr, strýček Robert, se o ty malé staral. Vychoval je. Tak to dříve u Romů chodilo, taková byla morálka.

Když tatínek dospěl, narukoval na vojnu. Byl hezký, mladý. Jednou šel na zábavu. A moje maminka se toulala s děvčaty po okolí a doslechla se, že v Žiharci jsou pěkní mládenci. Namalovala si tváře papírem od cikorky a šla s holkama do Žiharce na zábavu. Tam ulovila tatínka. Anebo on ulovil ji? Žili spolu, dokud neumřeli, a až do smrti spali na jedné posteli.

¹⁾ **Valkos** (sg.), **valki** (pl.) - nepálené cihly, vepřovice. Vyrábějí se z jílu smíchaného se slámou. Poté, co se materiál důkladně prošlape, dává se v dřevěných formách sušit na slunce. Před válkou byly vepřovice hlavním stavebním materiálem na slovenských vesnicích a jejich výrobou se živily převážně romské rody, které se na tuto práci specializovaly.

²⁾ Na tyto rodinné události vzpomíná Tera Fabiánová se svou sestrou Iľi Lakatošovou v rozhovoru publikovaném v Romano džaniben 1-2/1996 v článku Roma vakaren upral o čaládo, str. 3-12.

La dakera da prindžardom the le papus. Sar avlam Farkaždare, kerahas o kher - u me somas sa čikatar, sar uštaravas e čik. E daj man bolda andro pañi, o šero mange thovlas, o sapuñis mange avla andro jakha. Me chuřilom avri andal e bodvana, denařtom kije baba, nangi, cindĩ, řuřo sapuñis - joj akor imar nasvalĩ sas, pařolas andro vodros. Garuřom man ke late tel e duchna, sa la cindardom. E baba man řhinda pal e bul, řhida man avri. Me rovavas, phendom lake: "Uřar, imar řigda řoha pal tute n'avava!"

Na avlom, bo e baba muřa. Sar la parunenas, ta mange urde topanki dororencas. O topanki sas pal e bibi. Ehas pre mande bare, e daj phandřa fest o dorora, kaj mange o topanki te na peren pal o pindre. Pro cintiris mange o dorora phundrile. Me beřtom tele u ajci keravas, ajci keravas, kim o dorora na phandřom. Pametinař, hoj akor sikhřilom te phandel topankengere dorora, kana la baba parunenas. Sas mange řtar berř, moře hoj pandř?

O papus, la dakero dad, sas baro lavutaris. Bařavelas pre bugova. Ale sas erřavo, baro beng. Na kamelas le řhaven. Me somas jekh, kas kamelas. Phiravas leske te cinkernel. Te leske kampelas vareso, avřas avri anglo vudar, viřinlas: "Teruř!" E daj phenlas: "Dřa, Bareřereskeri, viřinel tut o beng!" A me leske dřavas te kerel, te pratinel, te tavel, te cinkernel.

Sikhavelas man te bařavel pre bugova. Me somas cikñi, na resavas dři kije men la bugovake. O papus phenlas: "Bareřereskeri, astar dé-mol!" A me astarás o huri, kaj resás, u viřinavas: "Dé-mol!" O papus man tradřna avri. Ale řhavka man sikhada te bařavel.

Me somas ke leste, kana muřa. Sas phuro, nasvalo, thovavas leske jag andre řparheta, thovavas leske o pindre andre rura, bo les řudrarlas. O pindre leste sas řilale.

Babiřku z maminřiny strany jsem znala a dēdēřka taky. Kdyř jsme se přestēhovali do Vřčan a tatĩnek stavēř dũm, byla jsem samē blāto, jak jsem řlapala valky. Maminka mē namořila do vody, myla mi hlavu a mýdlo mi přišlo do ořĩ. Vyskořila jsem z necek, utĩkala jsem k babiřce, nahā, mokrā, namydlenā - babiřka uř tehdy byla nemocnā, leřela v posteli. A jā k nĩ vleřla pod peřinu a celou jsem ji zmāřela. Babiřka mē plāřla přes zadek a vyhodila mē. Jā breřela a povĩdām: "Pořkej, uř nikdy za tebou nepřĩjdu!"

A nepřĩřla jsem, protože babiřka umřela. Na jejĩ pohřeb mi oblēkli řněrovací boty po tetē. Byly mi velké, maminka je utāřla tkaniřkami, aby mi nespadly z nohou. A na hřbitovē se mi tkaniřky rozvāřaly. Sedla jsem si a tak dlouho jsem je zkouřela zavāřat, ař se mi to povedlo. Pamatuju se, ře jsem se nauřila zavazovat tkaniřky o babiřřinē pohřbu. Byly mi řtyři roky, nebo mořnā pēř?

Dēdēřek - maminřin tatĩnek - byl vynikājĩcĩ hudebnĩk. Hrāl na basu. Ale byl to zřĩ řlovēř, prevĩt. Nesnāřel dēři. Jā byla jedĩnā, koho mēř rād. Chodila jsem mu nakupovat. Kdyř nēřo potřeboval, vyřel přede dveře a zavolal: "Teruř!" A maminka povĩdā: "Jdi, Velkā Hlavo, volā tē řert!" Jā mu pak řla uklidit, navařit, nakoupit.

Uřil mē hrāt na basu. Jā byla malā, nedosāřla jsem base na krk. A dēdēřek povĩdā: "Velkā Hlavo, chytni dé-mol!" Jā zmāřkla struny, kam jsem dosāřla, a křĩřĩm: "Dé-mol!" No a dēdēřek mē vyřnal. Přesto mē ale nauřil hrāt.

Kdyř umĩral, byla jsem u nēř. Uř byl starĩ, nemocnĩ, zatāpēřa jsem mu v kamnech a strkala jsem mu nohy do trouby, protože ho mrazilo. Pořād mēř studenē nohy.

Bičhavelas man baracpaľenkake, kaj leske te makhav o dumo. Chudelas varese love - slugadžiko penzija, bo sas andre ešebno mariben. Me leske sivavas ajse gonore, odoj peske thovelas dohanos the love. Ča me olestar džanavas, kaj o love peske thovel.

"Dža, Teruš, cin mange baracpaľenka, makheha mange o dumo, dukhal man!" Me gejl'om andro gav, cind'om baracpaľenka andre bota, džavas pale. Sar džavas pale, arakh'l'om man pro drom mira sesterňicaha.

"So hin tut andre oda caklocis?" phučľa mandar.

"Le phureske ľidžav baracpaľenka, makhav leske o dumo, dukhal les."

"Le phure bengeske? De arde!" ľľa mandar o caklocis, piľa avri. Sas mandar duj berš phureder, pervali, zoraľi.

"Ča muter!" phend'a. Paľis dujdžeňa muterd'am andre.

"Ma dara, diľiňi, muter hin feder sar baracpaľenka."

Avka le papuske mak'l'om o dumo mutereha. Na prindžard'a nič, mek phend'a: "Jaj, Teruš, mek mange šoha avka šukares o dumo na makhľal."

Posílal si mě pro meruňkovici, abych mu s ní masírovala záda. Bral vojenskou penzi, protože byl v první světové válce. Já mu šla pytlíčky, kam strkal tabák a peníze. Jenom já věděla, kam si peníze schovává.

"Běž, Teruš, kup mi meruňkovici, namasíruješ mi záda, strašně mě bolí." Já šla do vesnice, koupila jsem v obchodě meruňkovici a jdu zpátky. Po cestě jsem potkala sestřenici.

"Co to máš v té flaštičce?" ptá se.

"Ale nesu starému meruňkovici, masíruju mu s tím záda, bolejí ho."

"Tomu ďáblovi? Dej to sem!" Sebrala mi lahvičku a vypila to. Byla o dva roky starší než já, břichatá, silná.

"A teď čurej!" povídá. Pak jsme do flaštičky obě načuraly.

"Neboj se, hloupá, moč je účinnější než meruňkovice!"

A tak jsem dědečkovi masíroval záda močí. Nepoznal nic, a dokonce řekl: "Jéje, Teruš, ještě nikdy jsi mi tak krásně ty záda nemasírovala!"

Terčiny vzpomínky na školní léta vyšly v knížečce "Sar me phiravas andre škola - Jak jsem chodila do školy³⁾.

O válečných událostech podává svědectví v rozhovoru publikovaném v předchozím čísle Romano džaniben a dále v životopisném vyprávění, které je zahrnuto do připravovaného sborníku vzpomínek Romů ze Slovenska na druhou světovou válku.

Džalas mange pro dešupandžto berš, kana avľa agor maribnaske. Akor phirelas pal o gava jekh partizanos, gadžo. Na sas les musi. Kidelas le Romen pro Čechi andre buti. Pre Slovensko buti na sas, ta gejl'am, calo famelija. Gejl'am na ča o Roma, aľe the o čore Ungri.

Šlo mi na patnáctý rok, když skončila válka. Tehdy chodil po vesnicích nějaký partyzán, gádžo. Neměl ruku. A sbíral Romy na práci do Čech. Na Slovensku práce nebyla, a tak jsme se taky vypravili. Celá rodina. A nešli jenom Romové, šli i chudí Maďaři.

³⁾ Knihu vydalo nakladatelství a vydavatelství ÚDO České Budějovice, ve spolupráci se Společenstvím Romů na Moravě v roce 1992. Objednat si ji lze v Muzeu romské kultury, Jugoslávská 17, 600 00 Brno.

Sovahas andro vagoňi pro phusa, e mašina jekhvar džalas, jekhvar terđolas. Samas bokhale, trušale. Jekhvar, sar o vonatos ačhiľa te terđol, chuťiľom avri, hoj dikhava, kaj sam. Dikhľom angle mande ajso baro, baro gendalos. Na sas žužo, ajso sas šišitno, aľe dikhavas man andre. Amen khere sas ča ajse ciknore gendaľici, kaj dikhavas ča miro šero. Adaj man šaj dikhľom dži khatar o šero dži ko pindre. Kamavas te dikhel mire čanga, hazdňom e pasterňi, bondaľuvavas sera seratar - jekhvar aven avri andal o vudar o murša, chuden te kľapkinel andro vasta, baro aplausis. Na sas gendalos, sas le borbiľeskeri bota. Avral na dikhavas andre perdal odi bari botakeri blaka, aľe andral o vilagos dikhelas, sar hazdav e rokľa, sar khelav, sar man bondarav!

Kerahas buti andro "pohraňiči": Chotěboř, Lány, Dubkov. Kopalínahas o krumpľi. Me savore love davas la dake, le dadeske. O dad avelas pal mande, kana chudahas love: "Teruška, džanes hoj kerav kher." U me les diňom sa, so zakerďom.

Oda ajso sokašis ko Roma, hoj o čhave den love la dake le dadeske. E daj pre mande cinkerlas gada, so mange kampelas. Aľe angloda, sar gejl'am khere pre Karačoňa, phend'a e daj: "Teruš, cin tuke, so kames." Bo džanelas, hoj pre Karačoňa hin romane bali, kamelas, kaj šukar te avav. Akor mange cindňom topanki, gada, čeňa andro kana. Ešeb andre miro dživipen man has neve topanki, so na chudňom pal varekaste, aľe so mange korkori cindňom!

Pre Karačoňa gejl'am pale khere. Sar avľom pro balos, somas bari barikaňi andre miro rajkano uraviben. O čhave man lenas te khelel u me man šunavas sar grofkiňa.

Spali jsme ve vagónech na slámě, jednou vlak jel, jednou stál. Měli jsme hlad, žízeň. Jak tak jednou zůstal vlak zase stát, vyskočila jsem ven, že se půjdu podívat, kde jsme. Když jsem se vracela, koukám: Přede mnou je obrovské zrcadlo. Nebylo čisté, spíš takové jako zatemnělé, ale já se v něm viděla. Doma jsme měli vždycky jenom nějaké malé zrcátko, že jsem si viděla sotva hlavu. A tady jsem se mohla prohlídnout od hlavy k patě. Chtěla jsem vědět, jaké mám nohy, a tak jsem si vykasala sukni a točila jsem se ze strany na stranu - a najednou se vyhrnou ze dveří chlapi, začnou tleskat - aplaus! Nebylo to totiž zrcadlo, ale výkladní skříň od kadeřnictví. Zvenčí dovnitř nebylo vidět, ale zevnitř viděl celý svět, jak se vykrucuju s vyhrnutou sukni!

Pracovali jsme v pohraničí: Chotěboř, Lány, Dubkov. Okopávali jsme brambory. Všechny své peníze jsem dávala rodičům. Vždycky když jsme brali, přišel za mnou tatínek: "Teruško, víš, že stavím dům." A já mu dala všechno, co jsem vydělala.

Mezi Romy je zvykem, že děti dávají svůj výdělek rodičům. Maminka mi kupovala oblečení a všechno, co jsem potřebovala. Ale než jsme jeli domů na Vánoce, řekla maminka: "Teruš, jdi a kup si, co chceš." Věděla, že jsou u nás o Vánocích romské bály a přála si, abych hezky vypadala. A tak jsem si koupila boty, šaty a náušnice. Poprvé ve svém životě jsem měla nové boty, které jsem nemusela nosit po někom, ale které jsem si sama koupila!

O Vánocích jsme jeli domů. Když jsem přišla na ples, byla jsem nesmírně hrdá na své skvělé oblečení. Chlapci mě brali k tanci a já se cítila jako hraběnka.

Protože si Tera Fabiánová velice zakládá na své práci jeřábnice a později bagristky - jediné ženy-bagristky v ČKD - vynecháme další barvitá líčení historek z její rodné romské osady i výpověď o rodinném životě a její životopisný portrét zakončíme tím, co vypráví o své práci.

Bešahas andre Hloubjetina. O phuro sas profesijonalno slugadžis, me chudňom buti andro ČKD. Sas amen čhave - jekh, duj, trin, paľis štar - sig tosara len čororen hordinavas andre školka, avka geľlom te kerel.

Sar avľom elšino andre tovarňa, dine man miri almarica, kaj te čhivav odoj o gada. Sar man dikhle o aver džuvľija, chudne te rodel o kleji.

"Nač si chceš zamykat tu skříňku?" phenav (andre amari čhib phenas sakoneske "tu").

"Heľedťe, paní, vy jste..."

"Cikánka, chceš říct, vid'? A myslíš si, že cikáni kradou!"

"Heľedťe, paní, já vás neznám. Ale víte, co se říká o cikánech!"

"Tak si pamatuj! Me ňigda šoha ňikastar nič na čordom, aňi miri daj, aňi miro dad, aňi miro papus, prapapus, praprapapus!"

Chuťilom, čhivkerďom avri lengere gada andal savore almarici, pro skamind sas krjeda - chudňom la u kerďom e kereka khatar savore almarici, so odoj sas. Phendom lenge: "Kada sa ela miro, thoven tumenge tumare cundri, kaj kamen!"

Ajsi me somas beng!

Paľis imar duje trine čhonenca pre mande prisikhlile. Dikhle, hoj kerav sar koro graj. Hordinavas phare trasta - a somas šuki sar fištítno mačho! Andre buti phiravas sako dıves, mek the kana somas nasvaľi. Jekh gadži mange paľis phend'a: "Paní, vy jste tak slušná, jako byste ani nebyla cikánka!"

Me, so šoha miro lav ňiko na preko marda, ačhilom bilaveskero.

Bydleli jsme v Hloubětíně. Starý byl voják z povolání, já začala pracovat v ČKD. Měli jsme jedno dítě, pak dvě, tři, nakonec čtyři - časně ráno jsem je, chudáčky, vodila do školky a pak jsem šla dělat.

Když jsem přišla poprvé do továrny, přidělili mi skříňku na šaty. Uviděly mě ostatní ženské a začaly hledat klíče.

"Nač si chceš zamykat tu skříňku?" povídám (v naší řeči říkáme každému "ty").

"Heľedťe, paní, vy jste..."

"Cikánka, chceš říct, vid'? A myslíš si, že cikáni kradou!"

"Heľedťe, paní, já vás neznám. Ale víte, co se říká o cikánech!"

"Tak si pamatuj! Já nikdy nikomu nic neukradla - ani moje máma, ani můj táta, ani můj dědeček, ani pradědeček, ani prapradědeček!"

Skočila jsem a vyházela jsem jim šaty ze všech skříněk, co tam byly, na stole ležela křída - popadla jsem tu křidu a kolem všech skříněk jsem udělala kruh. Povídám: "Tohle všechno bude moje a vy si ty svoje hadry dávejte, kam chcete!"

Taková jsem já byla dračice!

Za dva za tři měsíce si na mě zvykly. Viděly, že dřu jako slepej kůň. Nosila jsem těžká železa - a přitom jsem byla hubená jako uženáč. Do práce jsem chodila každý den, i když jsem byla třeba nemocná. Jedna gádžovka mi pak řekla: "Paní, vy jste tak slušná, jako byste ani nebyla cikánka!"

A já, která jsem nikdy nezůstala nikomu slovo dlužná, jsem tentokrát

Dukhalas man goreder, sar kana mange te phend'ahas, hoj čorav.

Palis man jekh manuš preko va-kerd'a, kaj mange te kerav kurzos pro jeřabos. Volšík les akharenas. Sas les lačo jilo the lači godi.

"Šunen," phend'a mange, "andro jakha tumenge phenen 'paní Fabiánová', pal o jakha ča 'ta cikánka'. Dikhen tumen tele. Te avena upre pro jeřabos, dikhen tumen pre lende tele."

Kerd'om mange o kurzos - pro jeřabos keravas tranda the pandž berš.

Dikhavas upral. Upral sas savore sar cikne manušora. Dikhavas savoro, so pes tele kerel.

Palis pal mande avla aver majstros, phend'a: "Šun, čhaje, tu sal ajsi šikovno. Kampel amenge bagristas. Na kames te džal andro kurzos te sikh'ol pro bagros?"

"Soske te na?" Sikh'il'om bagristaske. Bičhade man andre Libňa te kerel - oda perelas tel o ČKD. Prikerenas odoj bova vaš o Irakos. Bičhavas lenge o bova, čaže odoj sas aver klima u sa hardzavisa'olas. Ta amenge bičhavkernas pale u amen o bova prikerahas. Sas odoj bare, bare chara pherde chemikal'ijenca, me ola bova hazdavas upre u bolavas andre kola chemikal'iji. E harzda džalas tele. Me somas jekh jekhori džuvli, so kere-las pro bagros.

Ča jekhvar šunavas, hoj manca džal o šero, čhind'onas tel mande o pindre, čandavas. Na ča me, a'e savori parta, so manca kerenas. Samas otravimen. Ňiko amenge na phend'a, hoj ola chemikal'iji hin drabale. Takoj ke doktorka - bičhade man andro invalidno dochodkos. Pal o tran-dathepandž berš, so keravas andro ČKD. Ačhil'om te dživel. Ačhil'am džide ča trindžene ole savorendar, so amenca kernas.

nenašla slova. Bolelo mě to víc, než kdyby řekla, že kradu.

Pak mě jeden člověk přemluvil, abych si udělala kurz na jeřábnici. Volšík se jmenoval. Měl dobré srdce a byl rozumný.

"Poslyšte," povídá, "do očí vám říkají 'paní Fabiánová' a za zády neřeknou jinak než 'ta cikánka'. Dívají se na vás shora. Když budete řídit jeřáb, budete se shora dívat vy na ně."

A tak jsem si udělala kurz - a na jeřábu jsem pracovala pětatřicet let.

Pak už jsem se koukala shora - a shora vypadali všichni jako malí človíčkové. Viděla jsem všechno, co se dole děje.

Pak přišel další mistr a povídá: "Poslouchej, holka, ty jsi taková šikovná. Potřebujeme bagristu. Nechceš jít do kurzu a vyučit se na bagristu?"

"Proč ne?" A tak jsem se vyučila na bagristu. Poslali mě dělat do Libně, spadalo to pod ČKD a opravovaly se tam pece pro Irák. Dopravovali jsme jim pece, jenomže tam je jiné klima, a tak pece rezivěly. Posílali nám je zpátky a my je zbavovali rzi. Měli jsme tam obrovské nádrže plné chemikálií, já do nich ty pece spouštěla a rez šel dolů. Byla jsem jediná ženská, která tam dělala na bagru.

Ale najednou jsem začala cítit, že se mi točí hlava, že se mi podlamují nohy, zracela jsem. Nejenom já, celá parta, co jsme spolu dělali. Byla to otrava z chemikálií. Nikdo nám neřekl, že ty chemikálie jsou jedovaté. Hned k doktorce - a poslali mě do invalidního důchodu. Po pětatřiceti letech, co jsem pracovala v ČKD! Ale zůstala jsem naživu. Ze všech, co jsme spolu pracovali, jsme zůstali naživu jenom tři.

Příběh o tom, jakým podivuhodným způsobem dostala Tera práci na maďarském velvyslanectví, byl otištěn v předchozím čísle Romano džaniben.

V literární tvorbě Tery Fabiánové téměř vždy najdeme její životní "čačipen" - pravdu, skutečnost, zkušenost - ať vyprávěnou přímo či přetavenou do alegorické podoby. Uvádíme jednu z prvních povídek Tery Fabiánové, alegorické vyprávění o tom, co Miško prožil v nebi. Srovnáním některých motivů povídky s tím, co Tera zažila, když přišla pracovat do podniku ČKD, lze ono propojení skutečných zážitků s jejich literárním zpracováním poznat.

Povídku Co se Miškovi zdálo napsala Tera Fabiánová v době, kdy v Romech přestěhovaných do Čech žily velice silně vzpomínky na jejich "khere pre Slovensko" (doma na Slovensku), na slovenskou vesnici před válkou, za války a těsně po válce. Zároveň ovšem se minulost mísila se socialistickou současností, která "občanům cikánského původu" více slibovala, než dávala. Dala práci - a to je neoddiskutovatelné pozitivum té doby. Dodnes visí mnoha Romům na stěně zarámovaná čestná uznání "Nejlepšímu pracovníkovi". I Tera je několikrát dostala jako jeřábnice, později i jako bagristka. Deklarace o "rovnoprávnosti" byly ovšem v přímém protikladu s oficiální asimilační politikou a samozřejmě i s předsudky veřejnosti vedené k paternalistické, etnocentrické nadřazenosti, k tomu, že zaostalé "občany cikánského původu" musí soudružsky převychovávat, aby byli "na úrovni", "osvojili si kulturní návyky", "přestali mluvit cikánskou hantýrkou", "přizpůsobili se našim občanům" a podobně. Tak zněla tehdejší frazeologie. Tento rozpor Tera jako Romka pochopitelně prožívala - a vyjádřila ho symbolicky, tak jak ho cítila. Je asi zbytečné analyzovat, co konkrétně symbolizuje "nebe", do kterého se po úrazu dostane v bezvědomí "cikán" Miška. Vnímavý čtenář si jistě sám vybere.

Povídku vysílal v českém překladu Československý rozhlas v přednesu Jany Hlaváčové a v režii Josefa Melče. Byla oceněna jako jedna z nejlepších povídek roku. Počátkem šedesátých let, kdy se odvážnější kritika politických poměrů začala ozývat velice nesměle, působila symbolika Terčiny povídky i jemně humorné zacházení s ideologickými termíny velice silně. Dnešním (mladým) lidem, kteří onu dobu nepamatují, patrně kontext slov jako "soudruh", "předseda závodního výboru" a podobně mnoho neřekne. Přesto se domníváme, že povídka Tery Fabiánové není jen archivním textem, který dokumentuje vývoj její tvorby, ale že má nadčasovou platnost alespoň pro toho, kdo si její symboliku dovede zobecnit.

SO DŽALAS O MIŠKAS SUNE

Telefonos!

"Personalno sekcija."

"Socijalno sekcija, lacho d'ives.

Nane tumen buťakero than vaš jekh Rom? Avľa pal mande Rom, rodel buti..."

"Than hin, aľe Romes na kamas. Džanen, save Roma hine! Jekh d'ives

CO SE MIŠKOVI ZDÁLO

Telefon.

"Osobní oddělení."

"Tady je sociální odbor, dobrý den. Nemáte náhodou volné místo pro jednoho Cikána? Přišel za mnou, hledá práci..."

"Máme místo, ale Cikána nechceme. Víte, jaký Cikáni jsou! Jeden

avel andre buti, aver na avel, khandine hine, na kamel pes lenge te kerel..."

"Kada Rom dičhol avri pre urovňa. Terno, zoralo, phenel, hoj pre Slovensko kerelas chartiko buti."

"Ta so len amenge bičhaven pal e Slovensko! O Slovaka bare vibita! Mi len peske muken odoj!"

"So som leha te kerel? So leske te phenav?"

"Ta les amenge bičhaven, dikha-ha, so šaj keras."

Avka denas duma angle mire kana. Šundom dojekh lav, so oki andal e personalno sekcija phenelas. Delas pes anglal angle mire jakha, sar te la čačes dikhlomas: ondulimen šarga bala, obarardi bachtale čikenenca - pačalas, hoj lakero čačipen hin jekhfeder.

Kodi miri sudružka sas šukar rakli. Thoda tele o kanoro, dikhla pre mande a chudňa mange te vakerkerel pre godi: "Šun, sudruhona, buti hin, ale tu sal občan cikánskeho původu u tumare manušenca hin amen nalače zkušenosti."

Me pre late dikhavas sar pre džuvlate, bo sas šukar - joj ladžandila u ačhila čit. Palis mange lav lavestar phenda, sar som te džal andro Vysočany - ČKD. Palikerdom, gejlom. Pal o vudar mange phendom, hoj šunava, so pal mande del duma ola avraha, so laha bešelas andre kancelarňa. Ačhilom te terdol pal o vudar.

"Nane džungalo oda Rom!" phenda odi miri.

"De smirom, černá huba!"

"Ta so! O Roma rado dikhen le čhavoren!"

"Ča dža pal leste, jov tuke kerla čhaven dešujekh!"

Pal o gangos avelas vareko, me chutilom khatar o vudar, gejlom het.

Pal e Slovensko amen anda pro Čechi jekh bimusakero partizanos.

den přijde do práce, druhé den nepřijde. Jsou líný, nechce se jim dělat..."

"Tenhle Cikán vypadá na úrovni. Je mladý, silný. Říká, že na Slovensku dělal kováře."

"Tak co nám je sem ze Slovenska posílají! Slováci jsou chytráci! Jen ať si je tam pěkně nechají!"

"Co s ním mám teda dělat? Co mu mám říct?"

"Tak nám ho sem pošlete, uvidíme, co s ním."

Takhle se bavili před mýma ušima. Slyšel jsem každé slovo, co říkala tamta z osobního oddělení. Zjevila se mi před očima, jako bych ji viděl ve skutečnosti: naondulovaná blondýna, obrostlá požehnaným sádlem - určitě byla přesvědčená, že její pravda je ta nejlepší.

Ta moje soudružka byla hezká holka. Položila sluchátko, podívala se na mě a začala mi domlouvat: "Poslyš, soudruhu, práce pro tebe je, ale jsi občan cikánskeho původu, a s vašima lidma máme špatné zkušenosti..."

Díval jsem se na ni jako na ženu, protože byla opravdu hezká. Zastyděla se a nedomluvila. Potom mi začala podrobně vysvětlovat, jak se dostanu do Vysočan do ČKD. Poděkoval jsem a odešel. Za dveřmi jsem si řekl, že si poslechnu, co si o mně bude povídat s tou druhou, která s ní seděla v kanceláři. Zůstal jsem stát za dveřmi.

"Není ošklivej ten Cikán," řekla ta moje.

"Dej pokoj, černá huba!"

"No a co! Cikáni prej mají rádi děti."

"No jen si ho vem a nadělá ti jich jedenáct!"

Někdo přicházel po chodbě, já odskočil ode dveří a šel jsem pryč.

Ze Slovenska nás přivedl do Čech jeden bezruký partyzán. Chodil po

Phirelas pal o Roma, verbinelas len andro pohraňiči. Le Němcen tradne het, na sas ko te kerel. Aver murša khatar amende gele te kerel Prahate pre stavba. Rodenas penge lache lovore. Amen avľam pal lende, bo e famelija pal e famelija džal. La romňa le čhavenca mukľom khere pre Slovensko, kamavas elšino te dikhel, či arakhava lachi buti vaj na, či chudava kher.

Bešahas ke jekhe gadžeste andre kolňa, sovahas pre phuv pro štruzľaki, o dachos sas chevalo, čuľalas andre, o gadžo na ladžalas te kidel šel koruni pro čhon sakone dženestar. E buti pre stavba skončinda, mukle amen, mi džas te rodel peske buti, kaj kamas, vaj mi džas pale pre Slovensko.

Somas rado, hoj mange buti arakhľom. Šundom, kaj ČKD hin bari fabrika, lachi buti, lache love.

Avľom andro ČKD, kerde manca avri o ľila, fasindom o monterki, bičhade rakles, kaj man te ľidžal andre gadengeri.

Has odoj trastune almarici, jekh paš aver, odoj peske o murša thovnas o gada. Sar man dikhle, rodenas o kleji, kaj peskere almarici sako te phandel andre. Kamavas te phenel, hoj čorav ča o ambroľa pal o stromos - aver šoha na čordom, ale na phendom nič. Somas sikhado, sar o gadže dikhen pro Roma.

O raklo man ľigenda ko majstros. Phureder manuš, khino muj, dičholas pre leste, hoj feder bi leske elas te bešel paš o paňi u te chudel mačhen. Phenel: "Ta tu sal oda..." cigán na dophenda.

Džanľom, hoj man thovla ke chartiko buti - thoda mange šuladi andro vast. Me ladžandľom! Te šulavel sar džuvľi?

Na kamavas bida te kerel, iľom te šulavel - ale o rat andre mande taďolas. Čhidom e šuladi, vičinav: "Soudruhu, man hin khere romňi čhave, kamen te

Romech a verboval je do pohraňiči. Němce odsunuli, neměl kdo dělat. Jiní chlapci od nás jeli dělat do Prahy na stavbu. Slušně si vydělávali. My pak odjeli za nimi, protože příbuzní jdou za příbuznými. Ženu s dětmi jsem zatím nechal doma, protože jsem chtěl nejdřív zkusit, jestli najdu nějakou pořádnou práci a byt.

Bydleli jsme u jednoho gádže v kůlně, spali jsme na zemi na slamnících, střecha byla děravá, zatékalo tam, a ten gádžo se nestyděl vybírat od každého stovku za měsíc. Když práce na stavbě skončila, propustili nás a řekli, že si máme hledat zaměstnání, kde chceme, anebo že se můžeme vrátit na Slovensko.

Byl jsem rád, že jsem si konečně našel práci. Slyšel jsem, že ČKD je velká továrna, dobrá práce a slušné peníze.

Přišel jsem do ČKD, vyplnili se mnou papíry, vyfasoval jsem monterky a poslali nějakého kluka, aby mě odvedl do šatny.

Byly tam železné skřínky, jedna vedle druhé, a tam si dělníci ukládali šaty. Když mě uviděli, začali hledat klíče, aby si ty své skřínky pozamykali. Chtěl jsem říct, že kradu akorát tak hrušky ze stromu - jinak jsem nikdy nic neukrad. Ale neřekl jsem nic. Jsem zvyklý, jak gádžové koukají na Cikány.

Pak mě ten kluk odvedl k mistrovi. Starší člověk, unavený obličej, bylo na něm vidět, že by radši seděl u vody a chytal ryby. Povídá: "Tak ty jsi ten..." cikán nedořekl.

Myslel jsem, že mi přidělí nějakou kovářskou práci - ale přidělil mi koště. Já se zastyděl! Zametat jako ženská?

Jenomže jsem nechtěl dělat problémy, a tak jsem začal zametat. Zametám, ale krev se ve mně vaří! Odhodil jsem koště a křičím: "Sou-

chal! Keci man deha vaš oda, hoj šulavav sar džuvľi!"

"Dikh ľemales! Mek ča avľa, imar sikhavel o danda! Me lake phend'om, mi mange kadaj na bičhavel cigána!"

"Me paš tute na som cigán! Me som Michal Kováč! Chartas! Murš! Kamav paťivali buťi te kerel! Na džuvľikaňi metľa!"

"Pomoc! Pomoc!" vičinlas sar phuri lubňi.

Ta tu vičines pomoc u ňiko tuke nič na kerel? Ta ča dikh, kaj tut te avel vaš soske te vičinel pomoc! Chudňom les, čhid'om les andro furikos džungipnaha.

Sa o gadže prastandile khatar amende, jajčinenas: "Práva by chtěli, povinnosti neplněj! Přesně takovej, jak ukazovali v televizi, co spálili v pohraničí parkety!"

Imar bajinavas, so kerd'om. Kampelas mange feder zor upral miri natura te ľikerel. Ande man kije jekh upruno raj. Bešelas pal o skamind. Phend'a mange, mi bešav tele, duval'arlas mange. Phend'om leske, hoj bajinav, so kerd'om, aľe hoj man hin khere pre Slovensko romňi čhave, budinas kher, bo the amen kamas te bešel sar manuša. Buťi pre Slovensko nane. Kamav muršikaňi buťi te kerel, chartiko buťi.

"Tumen džanen chartiko buťi te kerel?"

"Kerav paš o dad šove beršendar."

"Sikhado ľil tumen hin?"

Sikhado ľil man na sas, sem miro dad sas jekhfeder chartas pro okresis, pal savore seri ke leste phirenas o gadže grajenca.

Vakeravas le rajeske, sar dživen amare Roma pre Slovensko, sar amencana kernas o gardisti andro mariben, hoj mušind'am te džal te bešel tel o veš, bo amen o fašisti tradne avri andal o gav. Šunelas man, dikhľom, hoj mire lava leske pejle andro jilo.

druhu, já mám doma ženu a děti a ty chtějí jíst! Kolik mi zaplatíš za to, že tu zametám jako ženská?"

"Hele ho, usmrkance! Sotva přišel, už si vyskakuje! Já jí říkal, aby mi sem neposílala Cikána!"

"Já u tebe nejsem žádnéj Cikán! Já jsem Michal Kováč. Kovář! Chlap! Chci poctivou práci, a ne ženský koště!"

"Pomoc! Pomoc!" ječel jako stará kurva.

"Tak ty křičíš o pomoc, a přitom ti nikdo nic nedělá? Tak se podívej, abys měl proč křičet pomoc!" Popad jsem ho a posadil do vozíku se smetím.

Všichni gádžové se kolem nás seběhli a ječeli: "Práva by chtěli, ale povinnosti neplněj! Přesně takovej, jak ukazovali v televizi, co spálili v pohraničí ty parkety!"

Už jsem litoval, co jsem provedl. Měl jsem tu svou náuru trochu víc ovládat. Přivedli mě k nějakému velkému zvířeti. Seděl za stolem. Pobídl mě, abych se posadil. Vykal mi. Řekl jsem, že lituju, co jsem udělal, ale že mám doma ženu a děti a že si stavíme dům, protože chceme taky bydlet jako lidi. Na Slovensku práce není, a já chci pracovat. Jenomže chci pracovat jako chlap. Kovář.

"Vy ovládáte kovařinu?"

"Kovám u otce od svých šesti let."

"A máte výuční list?"

Výuční list jsem neměl, můj tatínek byl nejlepší kovář v okrese, z celého kraje za ním chodili sedláci s koňma.

Vyprávěl jsem tomu pánovi, jak naši Romové žijí na Slovensku, co s náma za války prováděli gardisti, že jsme se museli vystěhovat pod les, protože nás fašisti vyhnali z vesnice. Poslouchal mě a viděl jsem, že na něj moje slova zapůsobila.

"Šunen," phučla mandar, "na kamen te sikhľol te kerel bagroha? Kampel amenge bagristas. Bičhavaha tumen andro kurzos..."

Nakhaďa o lav - dikhľom, hoj mandar kamel te phučel, či džanav te genel te pisinel. Ľom o ľil pal o skamind, chudňom te genel: "Výzva pracujícím: Žádáme soudruhy a soudružky, aby neprodleně..."

Ladžandľľa: "Ma rušen, hin adaj but Roma, so te genel te pisinel na džanen..."

"Kamav te sikhľol bagristaske!" phendľom.

(Pal o pandž berš)

Pandž berš kerav bagristaske. Andľom la romňa pal e Slovensko, hin amen pandž čhave. Kher nane, bešas pre ubikacija, aľe adaďives chudňom bari premija sar jekhfeder buťakero - dine man lav, hoj the kher man dena. Angle mande organizinde bešiben, vakernas jekh gono šukar lava, hoj "soudruh dokázal, že i soudruzi cikáni dovedou pracovat, někdy dokonce lépe než naši občané."

Pijahas, maťarenas man. Čerkinahas poharence: o direktoris, o předseda závodního výboru čerkinenas manca. Somas barikano, mato, o šero manca džalas.

Kampel te džal khere, me direkt perdal e hala - jekhvar rach! Demipen, kaľi dukh! Jaj, mamó, čalade mro šero, merav!

Dugo, dugo gangos, sar kalo tuneľos, palal dikhav vudud. Džav kole tuneľoha, na džanav, kaj džav, avav avri - jekhvar man chuden phikestar, šunav rušte lava: "Mro Del, mek andro ňebos hin ola Roma ňegramotna! Na džanes te genel? Na dikhes, so hin adaj pisimen?"

Dikhav, duj vudara. Pre jekh vudar hin pisimen "Vaš o gadže" pre aver

"Poslyšte," zeptal se mě, "nechtěl byste se vyučit na bagristu? Potřebujeme bagristu. Pošleme vás do kurzu..."

Další slova spolkl, ale já věděl, že se chce zeptat, jestli umím číst a psát. Vzal jsem ze stolu papír a čtu: "Výzva pracujícím: Žádáme soudruhy a soudružky, aby neprodleně..."

Bylo mu to trapné: "Nezlobte se, ale je tu spousta Cikánů, kteří číst a psát nedovedou..."

"Chci se na toho bagristu vyučit!" řekl jsem.

(Za pět let)

Pět let dělám bagristu. Přivezl jsem si ze Slovenska ženu, děti máme už pět. Byt nemáme, bydlíme na ubikaci, ale dneska jsem dostal vyznamenání jako nejlepší pracovník - slíbili mi, že mi byt dají. Kvůli mně zorganizovali zasedání, namluvili pytel krásných slov, že "soudruh dokázal, že i soudruzi Cikáni dovedou pracovat, někdy dokonce lépe než naši občané."

Pilo se, opili mě. Přitukávali jsme si sklenicemi: ředitel, předseda závodního výboru, všichni si se mnou ťukali. Byl jsem pyšný, opilý, točila se mi hlava.

Nejvyšší čas jít domů, jdu rovnou přes halu - a najednou rach! Rána, ukrutná bolest! Maminko, rozbili mi hlavu, umírám!

Dlouhá, dlouhá chodba, jakoby tmavý tunel, vzadu vidím světlo. Jdu tunelem, nevím kam, vycházím ven. Najednou mě někdo chytí za rameno a slyším popuzený hlas: "Bože můj, i v nebi jsou ty Cikáni negramotný! Neumíš číst? Nevidíš, co je tu napsáno?"

Koukám, dvoje dveře. Na jedněch je nápis "pro bílé", na druhých je nápis

vudar "Vaš o Roma". Ta so kada hin? Sako vakerkeren, hoj le Romen hin ajso čačipen sar le gadžen, adaj dikhav: o Roma avrether, o gadže avrether!

"Miško!" del pes anglal paš mande. K'oda? Sem oda odi rakli khatar amende andal o gav! Bare barvare chulaskeri rakli! Čhida pes andro pañi, bo lake o šinguno kerd'a per u mukla la. Tašliŕa čori. Mri daj ke lende phirelas dvora te šulavel, phenelas lake: "Ma rov, mri čhaj, ela tut čhavoro, ta so? Oda bari bacht! Čhand le žandariske, te tut mukla! Ale tri daj tut na mukela, ma dara!"

Kajča ko gadže nane avka sar ko Roma. Lakri daj la tradña avri, hoj lenge kerd'a bari ladž. Aver d'ives la arakhle tašlona andro Vago.

"Mišo," phučel mandar e rakli, "avla mange pro parušagos?" Phučelas pal peskero šinguno. Ta kaj! Khelelas o karti andre karčma ko Fišeris. Me na kamavas nervi te kerel čora raklake, ta phend'om: "Avla, avla tuke pro parušagos. Rovelas." Bares lošandila, palikerlas mange.

"Šun," phenav, "kaj adaj bešen amare Roma?"

"Ta odoj, palal. Tel o veš!"

Odoj? Kaj amen tradne o gardisti? Me pačavas, hoj pr'oka svetos avaha raja amen o Roma u o gadže šulavena paš amende o dvori, čhingerena amenge o kašta, kidena avri o chañiga, o budara! Sar oda, hoj avka nane?

Džav pal amare Roma: Bešen pro ritos andre čar avka sar varekana, kana sas šukar ñilaj, vakeren, asan.

"Mišku, Mišku!" mri čori, churdi baba prastal ke mande, e pasterñi pre late diñdard'i, so chudña gadžatar, hazdel e pasterñi, kaj te na perel.

"Mišku, ta imar the tu muřal? Jaj, mro kedvešno čhavoro, ajso terno, jaj, jaj, jaj!" rovel giřavindone hangoha. "Keci čhaven mukla?"

"pro cikány". Co to má znamenat? Každý dnes přece tvrdí, že máme stejná práva a najednou: cikáni zvlášť, gádžové zvlášť?

"Miško," ozve se vedle mě. Kdo to je? To je přece to selské děvče od nás z vesnice! Dcera velmi bohatého statkáře. Skočila do vody, protože ji jeden četník přivedl do jiného stavu a pak ji nechal. Utopila se chudák. Moje maminka k nim chodila zametat, domlouvala jí: "Nebreč, holčičko, budeš mít děťátko, no a co? To je přece velké požehnání! Vykašli se na četníka, když tě nechal! Ale tvoje máma tě nenechá, neboj se!"

Jenomže u gádžů to není jako u Romů. Její matka ji vyhnala, že jim udělala strašnou ostudu. Příští den ji našli utopenou ve Váhu.

"Míšo," ptá se mě ta holka, "přišel mi na pohřeb?" Myslela tím toho svého četníka. Kdepak! Hrál karty u Fišera v hospodě. Jenomže jsem jí nechtěl dělat nervy, chudince, a tak povídám: "Přišel, přišel ti na pohřeb - a jak brečel!" Moc jí to potěšilo a děkovala mi.

"Poslouchej, kde tu bydlí naši Romové?"

"Támhle vzadu u lesa."

Támhle? Tam, kam nás vyhnali gardisti? Myslel jsem, že na Onom světě budou Romové páni a gádžové že nám budou zametat dvory, budou pro nás štípat dříví, kopat studny a vybírat žumpy. Jak to, že to tak není?

Jdu za našima lidma: sedí na louce v trávě, tak jako kdysi, když bylo pěkné léto. Vyprávějí si, smějí se.

"Mišku, Mišku!" běží ke mně moje drobounká nebožka babička. Sukně je jí dlouhá, dostala ji po selce, nadzdvihuje sukni, aby neupadla.

"Mišku, tak ty už jsi taky umřel? Jaj, chlapečku můj zlatej, takovej mladej, jaj, jaj, jaj!" nařiká zpěvavým hlasem. "A kolik dětí jsi po sobě zanechal?"

"Kaj o papus, babo?" phučav me.

"Ta džanes sar, o papus bašavel. Ale imar na birinel pro čanga, mro čo, phares leske te phirel. Ale mušinel te phirel. Sar dživaha, te na phirela te bašavel!"

"Soske na kidel phure love?"

"Save love?" poravel e baba o jakha. "Šun, mro čo, tiro papus šoha nič na kidňa. Aňi pr'oka svetos na čorela! Te čordahas, o gadže les na vičindehas te bašavel bijav! Rozumines?"

"Jaj, babo, savore phure džene kiden phure love!"

"The o gadže?"

"O Roma, gadže, savore."

"Jajajaj, me furt džanavas, hoj the o gadže čoren mek feder sar Roma."

Mri čori baba, dži andro ochto-vardeš berš hordinelas kašta te bikenel. Sar džidilahas avri, kana o papus muľa? Penzija? Phure love čirla? Šoha kajso lav na šund'a. Na paťalas mange. Phenel mange andro kan: "Tu ma čor, mro čo, te na tut chuden o gardisti!"

"O gardisti imar nane, babo."

"Jaj, ma vaker, tu na džanes, tu sal mek limalo. The adaj hin gardisti."

"Michal Kováč! Michal Kováč!" del pes angal baro hangos. Vičinen man angle le Devleskero sudos. Upral mande urnisaľol šukar thuloro parnoro and'elkocis, somnakune kandrata bala, okuľarici pro nakh."Me som adaj referentos pro Roma," phenel, "te tuke vareso kampela, ta ča av pal mande."

"Šaj mange phenes, soske adaj o Roma bešen avrether, o gadže avrether? Soske o Roma bešen tel o veš, o gadže andro foros? Me džanľom, hoj andro ňebos savore džene hin jekh!"

"Sar te na, sar te na!" gil'avkerel o and'elocis. "Ča elšino kampel le Romen te civilizinel, te sikhavel len kultura!"

"Kde máš dědu, babi?" ptám se.

"To víš, děda šel hrát. Ale už nemůže na nohy, chlapče, špatně se mu chodí. Jenomže chodit musí, jak bychom se jinak uživili, kdyby nechodil hrát?"

"A proč nebere důchod?"

"Jaké peníze?" nemůže pochopit babička. "Poslouchej, synáčku, tvůj děda nikdy nic nesebral. A ani na onom světě krást nebude! Kdyby krad, tak by ho sedláci nezvali na svatby hrát! Rozumíš?"

"Ale, babi! Dneska všichni staří berou důchod!"

"I gádžové berou?"

"Romové, gádžové, všichni."

"Jejej, já vždycky věděla, že gádžové kradou víc než cikáni!"

Chudák babička, do svých osmdesáti let chodila prodávat dříví. Jak by se byla uživila po dědečkově smrti? A penze? Důchod? Kde by se byl tehdy vzal důchod? V životě to slovo neslyšela. Nevěřila mi. Zašeptala mi do ucha: "Ale ty nekrad, synáčku, aby tě nechytily gardisti."

"Ale babi, gardisti už neexistují!"

"Nemluv, když nic nevíš! Jsi ještě usmrkánek. I tady jsou gardisti."

"Michal Kováč! Michal Kováč!" ozval se mohutný hlas. Volají mě před Boží soud. Nade mnou letí krásný tlustoučký, běloučký andělíček, zlaté kudrnaté vlásy, brejličky na nose. "Já jsem tu referent na cikány," povídá. "Kdybys něco potřeboval, jen za mnou přijď."

"Můžeš mi vysvětlit, proč tu Romové bydlí zvlášť a gádžové zvlášť? Proč Romové bydlí u lesa a gádžové ve městě? Myslel jsem, že v nebi jsou si všichni rovni."

"Jak by ne, jak by ne!" prozpěvuje andělíček. "Jenomže napřed musíme Romy zcivilizovat a naučit je kultuře."

Sar džahas, dikhavas pašal mande šukare parne andelen, khelen peske karti svatone kipocenca - aľe s'oda odoj palalal? Kale džungale dza-rale andeli? Avel ke ma jekh - jaj, sem oda o gero Bango! "More," phenav, "sem tu sal mek kaleder, mek džungaleder, sar salas pre phuv! Me džanľom, hoj manuš andro ňebos ačhel šukareder. Sar oda, kaj ajso kalo sal?"

"Kerďom baro binos," phenel o Bango, mukel tele o šero andre ladž. "Emlekzines, sar jevende phirahas kaštenge perdal o Vago, kana upre ačhiľa ľegos? Jekhvar džavas, o ľegos tel ma phadľolas. Phenav: Devľa, so kerela mri Rozarka, te tašľuvava? Sar dživľa korkori le čhavenca? Av ajso lačho, mro Del, muk, mi predžav preke, mi o ľegos tel mande te na phadľol. Cinava tuke bari momeli." No, geľľom preke, o ľegos tel mande na phadľiľa. Phenav: "Devľa, paľikerav tuke, aľe te cinel momeli, na cinava, bo mušinás te čoreľ. Te čoreľ hin baro binos, hoj na!" Momeli na cindľom. Dikhes, o Del man mardľa vaše. Chudňom pro buke, muľľom... Miri Rozarka, more, sar?" phučel mandar.

"E Rozarka avľa Prahate, moreľ o grati andre karčma, rodel peske love u mek peske anel chaben khere. Kledňiki."

"Ačhiľa korkori?"

"Oka berš pes thoďa Pištaha. Aľe furt daral, hoj la phireha te daravel."

"Phen lake, hoj man nane časos te phireľ. Furt som paš o kotľi, mušinav len te žužarel. O Pištas feder murš sar me, me somas ajso šuko."

"Ta the sombat kurko keres? Nane tut phundrado dľives?"

"Ta kaj! Adaj keras tosarastar dži raťi, kurko nakurko." Phendľa mange, hoj o kotľi žužaren ča o Roma, bo aver džene kadi buťi na kamen te kerel. Thoven pre Romeste vareso binos - a imar: "Dža te žužarel o kotľi!"

Jak jsme tak šli, viděl jsem kolem sebe krásné bílé anděly, jak hrajou karty se svatými obrázky - ale co je to tam úplně vzadu? Černí oškliví chlupatí andělé. Jeden z nich jde ke mně - to je přece nebožtík Bango! "Člověče," povídám, "ty jsi ještě černější a ošklivější, než jsi byl na zemi! Já myslel, že lidi v nebi budou krásnější. Jak to, že jsi tak černý?"

"Strašně jsem zhřešil," povídá Bango a samou hanbou klopí hlavu. "Pamatuješ, jak jsme v zimě chodili pro dříví přes Váh, když zamrzl? Já jednou šel a začal pode mnou praskat led. Povídám: Bože, co si počne moje Rozárka, když se utopím? Jak bude žít sama s dětma? Buď tak hodný, Bože, dopřej mi, ať se ten led pode mnou neproboří. Koupím ti za to velkou svíčku." No a přešel jsem, led se neprobořil. Povídám: "Děkuju ti, Bože, ale svíčku ti nekoupím, protože bych ji musel ukrást. A krást je velký hřích, že?" Svíčku jsem nekoupil a vidíš, Bůh mě za to potrestal. Dostal jsem zápal plic a umřel jsem... No a co moje Rozárka?" ptá se mě.

"Rozárka taky přijela do Prahy, myje nádobí v hospodě, vydělává a ještě si domů přinese jídlo. Knedlíky."

"Zůstala sama?"

"Loni se dala dohromady s Pištou. Ale pořád se bojí, že ji budeš chodit strašit."

"Řekni jí, že na to nemám čas. Jsem pořád u kotlů, musím je čistit. A pak, Pišta je proti mně chlap - já byl vždycky moc hubenej."

"A ty děláš i v sobotu a v neděli? Cožpak nemáš volno?"

"Prosím tě! Tady se dělá od rána do večera, neděle neneděle." Vykládal, že kotle čistí jenom Romové, protože nikdo jiný tu práci nechce dělat. Přijíjou Cikánovi nějaký hřích - a marš na kotle!

Miro thuloro referentocis-and'elko-
cis man and'a angle le Devleskero
trunos. Khatar leste rajkane and'eli - ča
poravav o jakha! Sem oda o gadže
andal amaro gav! O rašaj, o notarjušis, o
chulaj Farkaš the leskere phrala - o
maškaruno, o lštván, čorelas grajen.
Sar pes dochudňa andro ňebos? Mek o
šinguno adaj, so marlas le čore
Romňijen, kana čorde phuva'ori bar-
vale gadžeske pre maľa! Ačhiľom
bilaveskero, sar kada dikhľom.

"Na džanes te paľikerel?" vičinel
pre mande o šinguno u marel peskere
rajkane kridľenca.

"Me tumenge te paľikerav? Ajse
chochade bitangenge som te paľikerel?
Ta so chochaven, hoj andro ňebos hin
savore džene jekh, hoj the le čore
Romen hin ajso čačipen sar le gadžen!
Savo čačipen? Te žužarel o kotľi? Te
avel ajse kale, sar sas pre phuv? Jekh
vudar vaš o gadže, aver vudar vaš o
Roma! O gadže furt ča andro lačhipen,
o Roma andro čoripen! Ča užaren, me
mire Romenge pre phuv phenava, sar
adaj hin!"

Mek aňi na phend'om sa, so
kamavas te phenel - čhind'ila tel mande
e chmara, perav, perav - kaj som?

"Pane Kováč, pane Kováč," del
pes anglal sano hangocis. Phundra-
d'om o jakha - parňi and'elkiňa!

"Na kamav!" vičinav.

"Uklidněte se, pane Kováč. Maj jepaš
d'ives sanas bipeskero. O trast tumenge
pharaďa o šero. Aľe imar mištes hin."

Kada nane and'elos, aľe sestřička
andre špitaľa. Pašľuvav andro parno,
pro vaďos."

"Avľa tumen te dikhel tumari
romňi. Kamen laha duma te del?"

"Sar te na!"

Ten můj tlustoučký referentíček-
andělíček mě přivedl před Boží trůn.
Kolem dokola vznešení andělé - a já
jen valím oči! Vždyť to jsou gádžové od
nás z vesnice! Farář, notář, statkář
Farkaš s bratry - ten prostřední, lštván,
byl koňský zloděj. Jak se dostal do
nebe? Je tu dokonce i četník, který
mlátil chudé Romky, když ukradly
brambůrek na poli nějakého bohatého
sedláka. Úplně jsem oněměl, když
jsem tohle viděl.

"Neumíš pozdravit?" volá na mě
policajt a mává svýma vznešenýma
křídla.

"Já vás mám zdravit? Já mám
zdravit takový prolhaný darebáky? Co
lžete, že v nebi jsou si všichni rovni
a že Romové mají stejná práva jako
gádžové? Jaká práva? Čistit kotle?
A jsou stejně černí, jako byli na zemi!
A jeden vchod pro bílé, jeden vchod
pro černé! Gádžové jsou na tom pořád
dobře, tak jak byli, a Romové jsou na
tom zase stejně špatně! No počkejte, já
to našim Romům na zemi povím, jak to
tu chodí!"

Ani jsem nestačil dopovědět, co
jsem měl na jazyku - mrak se pode
mnou protrhl a já padám, padám,
padám... Kde to jsem?

"Pane Kováč, pane Kováč!" ozývá
se vedle mě hlásek. Otevřel jsem oči -
bílá andělíče!

"Nechci! Nechci!" volám.

"Uklidněte se, pane Kováč. Půl dne
jste byl v bezvědomí. Kus železa vám
rozrazil hlavu. Ale už to bude dobré."

To přece není anděl, je to sestřička
v nemocnici. Ležím v bílém, v posteli.

"Přišla za vámi vaše žena, chcete
s ní mluvit?"

"Jak by ne!"

Praha 1960
přeložila MH

PHOSAĎI LULUĎI

Korkori som
sar phosaĥi luluĥi paš o drom
andro laľipen andrephandľi.
Ča adaďives man hin,
tajs a man imar nane,
sar korkoruno kaš,
so pal leste e balvaj
čhingerďa o prajta,
tradňa len, ko džanel kaj.
Imar čirla na dikhav
pro čercheňa,
dur ačhile mandar,
mire terňipnaskere pheňa,
o kham na dikhav,
bo na mukel les perdal
mire apsengero brišind.

Šaj ačhiľal paš ma,
sem the o bango kaš del učhaj⁴⁾.

Te jekhvar aveha pal ma
u phučeha, kaskero oda muj?
Mi tuke phenel tro jilo,
hoj oda o muj miro,
mire dživipnaskere dromenca
čhinado.

BODLÁK

Jsem sama jak bodlák u cesty,
do němoty uzavřená.
Mám jenom dnešek, zítřek nemám,
Jsem osamělý strom,
z něhož vítr serval listí
a rozehnal je, kdoví kam.
Už dávno se nedívám na hvězdy -
příliš se vzdálily,
sestřičky mého mládí -
a slunce nevidím
pro déšť slzí.

Mohl jsi u mě zůstat -
vždyť i křivý strom dává stín⁴⁾.

Až jednou za mou přijdeš
a zeptáš se: čím je ten obličej?
Ať ti řekne tvé srdce,
že je to obličej můj,
překřížovaný cestami
mého života.

překlad MH

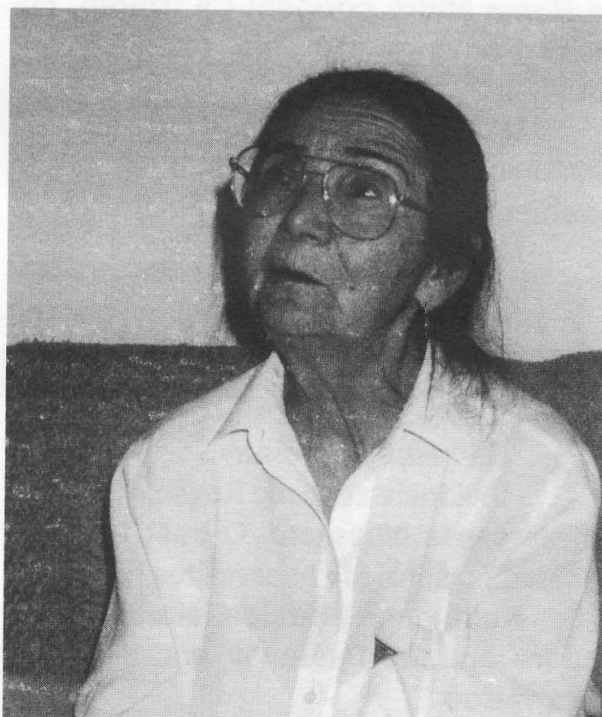

Foto: Tony Hübschmann

⁴⁾ S těmito metaforami se setkáme vícekrát v různých básních Tery Fabiánové. V romské lidové poezii je běžné opakovat krásně vyjádřené obecně platné pocity nebo "životní pravdy" v různých kontextech různých písní. Uplatnění "standartních" metafor se hodnotí jako působivé a umělecké. Podobně je tomu i v tradiční poezii hindské - zejména například v duchovních písních (bhadžanech).

BODLÁK

Jsem sama jako bodlák u cesty -
do němoty uzavřená.
Jenom dnešek mám, zítřek už nemám.
Jsem jako strom osamělý,
kterému bouřlivý vítr
odvál daleko listí.

Moje hlava, kterou věk můj
už dávno nabarvil na stříbrno.
Už dávno se nedívám na hvězdy,
jsou ode mně daleko.
Jsem sama jako vítr v poli,
slunce pro pláč nevidím.

Jen já to vím,
jak jsem osamělá,
a ptám se sama sebe,
proč jenom já
na život z okna se dívám.

Mohl jsi stát vedle mne -
vždyť i křivý strom dává stín⁴⁾.

Až se bude dívat na mou tvář,
už mě podzimní slunce ozáří.
Uvidíš vrásky -
jsou to brázdy mého života.

autorčina česká verze

ZUSAMMENFASSUNG

Tera Fabiánová II.

In diesem Teil veröffentlichen wir Auszüge aus dem selbst erzählten Lebenslauf der Autorin. Sie berichtet, wie sich ihre Eltern kennengelernt haben, wie alle beim Hausbau geholfen haben, von mancherlei Jugendstreich, vom Wegzug nach Tschechien und den Vorurteilen beim Neuanfang dort, vom Hocharbeiten zum Kran-, und dann zum Baggerführer, bis zur vorzeitigen Pensionierung wegen eines Betriebsunfalls mit schweren Vergiftungserscheinungen.

Eng mit dem Abschnitt über die Eingewöhnungsphase in Tschechien hängt auch ihre

Erzählung "Mischkas Traum" aus den frühen sechziger Jahren zusammen. Wie Tera selbst reagiert auch Mischka auf Ungerechtigkeit gereizt und jähzornig, was ihn erst recht isoliert. Nach anfänglich abstoßenden und erniedrigenden Reaktionen arbeitet er sich ebenfalls zum Baggerführer hoch, überlebt aber den Betriebsunfall nicht. Im Himmel trifft er alte Bekannte, sonst ist er aber enttäuscht: Die Roma machen die Dreckarbeit, als Strafe für ihre Sünden, die schlimmsten Gadschos lassen sich's dagegen gut gehen. Wie er seinem Protest Luft machen will, erwacht er im Krankenhaus von seinem Traum.

P. Wagner